

Kings of Africa



Masker met verenkostuum; Vili, Zaïre

Fascinatie voor hofkunst en heerschappij

Uit de kelders van het Berlijnse Museum voor Volkenkunde is een topcollectie van Afrikaanse hofkunst tevoorschijn gehaald. In juli en augustus zijn deze indrukwekkende attributen in het Maastrichts Expositie en Congrescentrum te bezichtigen. De macht en het prestige van menig vorst in Centraal-Afrika is inmiddels danig afgekalfd, maar de mythes rond de monarchieën blijven de fantasie prikkelen en zijn van belang voor de huidige discussies rond democratie in Afrika.

In de depots van het Berlijnse Museum voor Volkenkunde lagen ze opgeborgen, maar nu worden dan zo'n tweehonderd schitterende kunstwerken afgestoft voor een eenmalige expositie in Maastricht. Het betreft unieke paleiskunst uit de koninkrijken van Centraal-Afrika, rond de eeuwwisseling bijeengebracht door bekende Duitse ontdekkingsreizigers en antropologen: een topcollectie van wereldformaat, maar liefst verzekerd voor 29 miljoen gulden. Drs Erna Beumers, organisatrice van de internationale manifestatie 'Kings of Africa', wil iets uit Afrika laten zien dat respect afdwingt en de toeschouwers in de gelegenheid stelt om zich, door middel van mooie voorwerpen, ook een ander

beeld van Afrika te vormen dan honger, oorlogen en armoede; een nuancering met de kunst als ingang.

Toen Afrika ten zuiden van de Sahara zo'n vijfhonderd jaar geleden voor het eerst werd bezocht door Europeanen, kwamen die diep onder de indruk van de rijkdom en het beschavingspeil van Afrikaanse koninkrijken als Benin en Kongo. En al lang voordat Europeanen voet aan wal zetten in zwart Afrika reisden islamitische handelaren en geleerden door de uitgestrekte gebieden ten zuiden van de Sahara. Vanaf de vijftiende eeuw onderhielden Europese zeevaarders contacten met de volkeren aan de kusten. Hun aanwezigheid leidde tot een zekere mate van desintegratie, vooral de handel in slaven en wapens. Desondanks behielden de meeste Afrikaanse gemeenschappen tot aan de eigenlijke

traditionele koningen en hun hofhoudingen. Hoewel ze voor de buitenstaander anachronismen lijken, vormen zij de levende band met het verleden, zij het vaak ontdaan van hun oude glorie.

'Tegenwoordig kun je een chief zien drinken in de bar. De chiefs hebben zichzelf gedemystificeerd en daarmee hun eigen machtsbasis ondermijnd. De mensen weten nu dat traditionele vorsten ook fouten kunnen maken.' Mythe en mysterie waren belangrijke elementen in het ontstaan van vorstenhuizen in Afrika, stelt de Camerounese antropoloog *Cyprian Fisiy*.

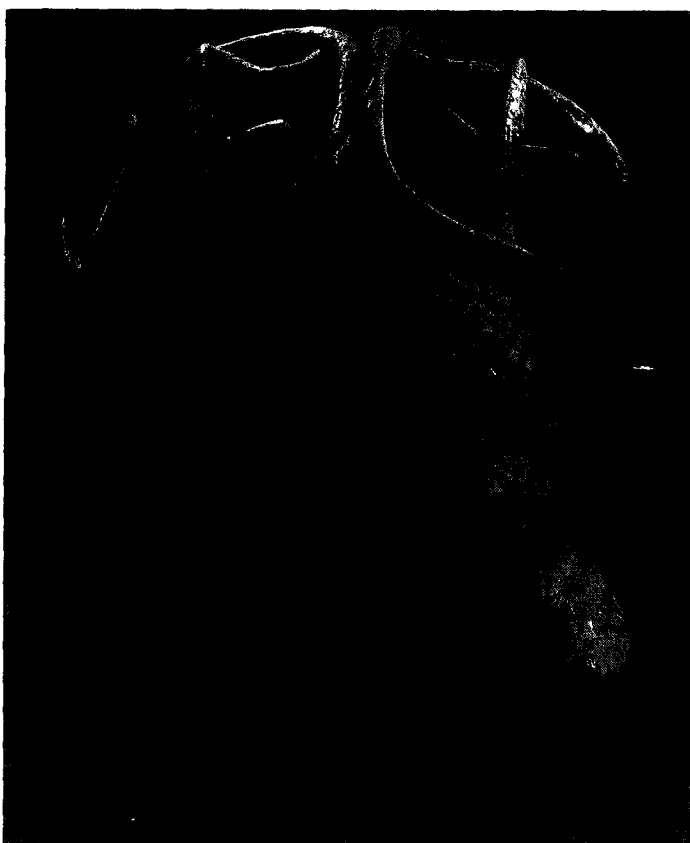
Fisiy promoveerde deze maand in Leiden cum laude op een proefschrift over de maatschappelijke gevolgen van de invoering van nieuwe landeigendoms wetten in Cameroun. Eerder maakte hij een studie van de positie van

de chiefs (volkschoufden) in de noordwestelijke provincie van Cameroun. Daar spelen de traditionele heersers — ter plaatse heten ze Fon — ondanks alle veranderingen in de koloniale en postkoloniale tijd nog steeds een vrij belangrijke rol.

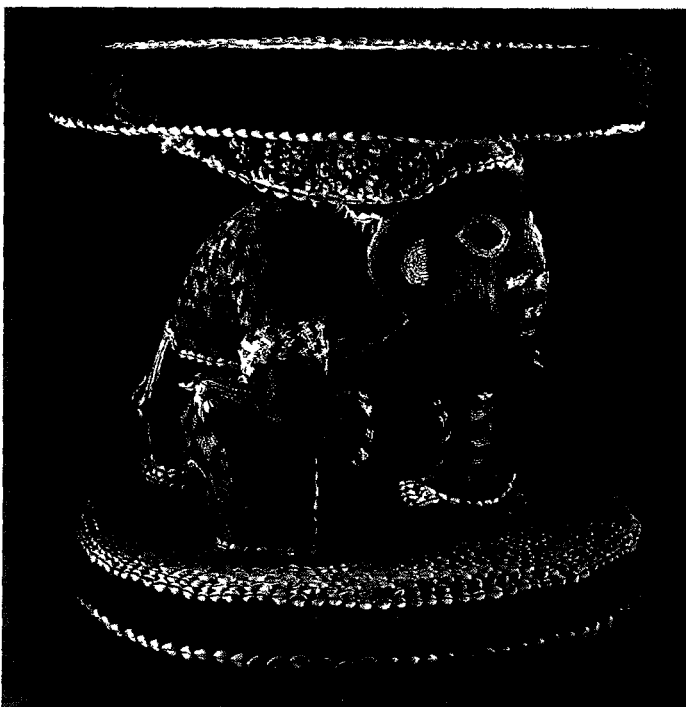
Grote verscheidenheid

Afrika kende een grote verscheidenheid aan vorstendommen: de rijken van Mali en Songhai, die groot werden door de trans-Sahara handel; de machtige koninkrijken Ashanti en Benin, waar gevreesde vorsten zetelden met omvangrijke hofhoudingen en sterke legers, met als economische basis de slavenhandel met de kust; het oude rijk van Zimbabwe dat een mysterieus ruïnencomplex heeft nagelaten; maar ook tal van ministaatjes, die de omvang van een dorp of een federatie van dorpen niet te boven gingen. Dat vorsten nog steeds een rol spelen in de Afrikaanse politiek wordt dezer dagen treffend geïllustreerd door de opschudding rond de vraag of de koning der Zulu's met een eigen delegatie mag deelnemen aan de onderhandelingen over een nieuwe grondwet in Zuid-Afrika.

De onderlinge verschillen tussen de vorstendommen waren groot, en de uiteenlopende ervaringen met koloniserende machten en moderniserende politici na de onafhankelijkheid hebben het patroon verder gecompliceerd. De chiefs van de noordwestelijke provincie van Cameroun kunnen niet model staan voor alle Afrikaanse vorsten, maar veel elementen uit Fisiy's relaas kunnen in



Masker van de Bangang, Cameroun



Koninklijke troon; Bamum, Cameroun

kolonisatie in het midden van de vorige eeuw hun eigen karakter. Het geloof in de geestelijke kracht van de natuur, de sterke band met de voorouders, de gerichtheid op het verleden als integraal onderdeel van het heden en het goddelijk koningsschap zijn daar facetten van.

Hoewel het koningsschap als moderne bestuursvorm is verdwenen en plaats heeft moeten maken voor nieuwe, republikeinse staten, bestaan er nog steeds

een of andere vorm ook elders in Afrika opduiken.

Fisiy legt veel nadruk op de onderlinge afhankelijkheid tussen heerser en onderdanen. 'Een Fon is alleen Fon vanwege zijn volk.' De heerser bezat weliswaar grote macht, maar zonder zijn volk is een vorst niets.

Fisiy stelt dat de rol van deze vorsten slechts te begrijpen valt als niet alleen wordt gekeken naar de politieke en economische dimensie, maar ook naar de religieuze aspecten van diens macht. De vorst ontleent zijn legitimiteit aan een oorsprongsmythe over het ontstaan van het rijk. Via de vorstelijke dynastie staat

openbaar. Tal van rituelen zorgen voor een geregelde bevestiging van de legitimiteit van dit heersende geslacht.

'Zo was er bijvoorbeeld het koninklijk wild. Gewone mensen mochten geen leeuwen, buffels of olifanten eten; daarop rustte een taboe. Als jagers zo'n dier hadden gedood, moesten ze het naar het hof van de Fon brengen. Dat eerbewijs was dan tevens een blijk van onderwerping.'

Het paleis van de Fon was niet alleen het centrum voor bestuur en diplomatie. De vorst was ook rechter. 'Maar de Fon was geen alleenheerser, hij won advies in van zijn raadsheren. Soms wer-

oordeelde dat zulks was gewenst terwille van het 'algemeen belang'.

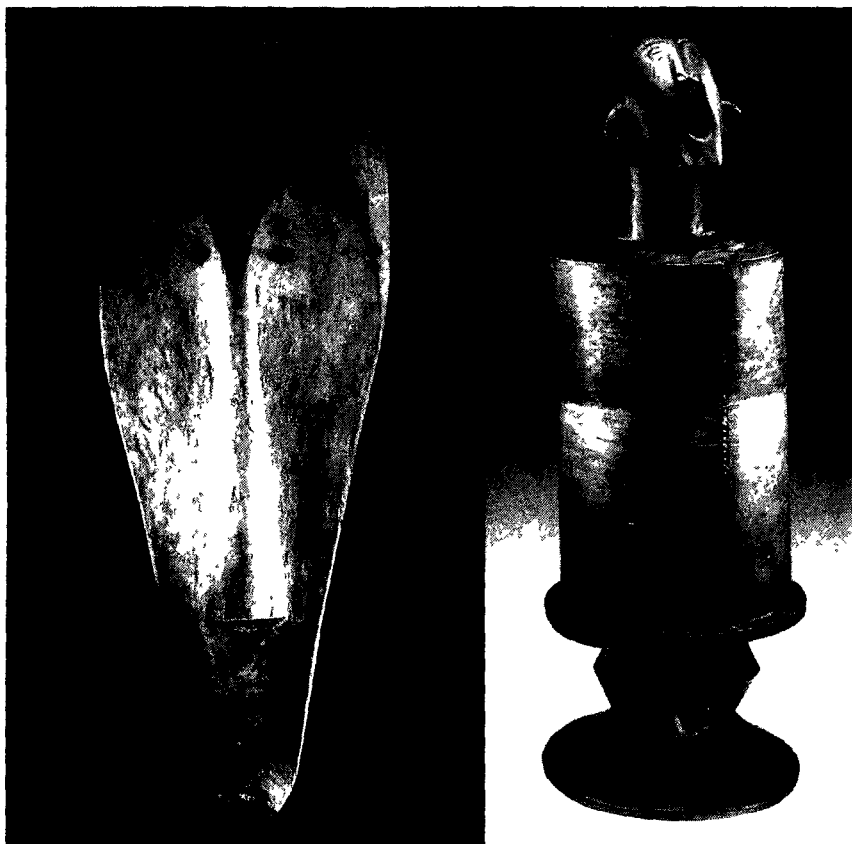
'Traditionele samenlevingen kenden een grote mate van sociale ongelijkheid. Niet omdat er zulke grote verschillen in rijkdom waren, maar vanwege de scherpe verschillen in sociale status. Iemands plaats in de maatschappij was grotendeels erfelijk bepaald,' zegt Fisiy.

Een gewoon burger, hoe rijk ook, zou nooit Fon kunnen worden. Alleen de leden van het heersende geslacht konden het contact met de goden van het land onderhouden. Dat sacrale karakter is niet gebonden aan de persoon, het hoort bij de institutie. 'Als de vorst afwezig is, dan dien je eer te bewijzen aan zijn zetel, of aan andere attributen van het koningschap.'

Wellicht is dat een van de redenen dat de tentoongestelde hofkunst in Maastricht zo'n geladenheid uitstraalt, die zelfs obsederend werkt. Dat effect hebben de organisatoren bovendien nog eens versterkt door middel van extra belichting en speciale plaatsing van de voorwerpen in een labyrint, ontworpen door de Italiaanse ontwerper *Ettore Sottsass*, bekend om zijn Memphis-meubelen. Vervaardigd als vervolmaakte, praktische en functionele voorwerpen schittert de paleiskunst hier als topkunst. Het is dan ook geliefd als beleggingsobject. Door de stylering wordt er vaak een associatie gelegd met wat in het Westen als moderne kunst wordt beschouwd. Van een directe band is echter geen sprake want de Afrikaanse kunstenaars streefden niet bewust naar schoonheid alleen. Zij verbeeldden uit noodzaak waarbij de praktische, functionele elementen op de voorgrond stonden. Maskers, scepters, booghouders en drinkbekers moesten wel qua vormgeving het koninklijke gezag ondersteunen.

Lopend door het labyrint van Sottsass ziet de bezoeker de enorme bronzen halssieraden van de Bamum uit Cameroun en de hofkunst van hun noordelijke burens de Tikar. De koningsbeelden van de vorst van Tikar en zijn echtgenote, die op de tentoonstelling een ereplaats innemen, belichaamden de geest en de heerschappij van de vorst en werden alleen bij kroning aan het volk getoond. Daarnaast is de kleurrijke, met kralen versierde troon van koning *Njoya* uit het Bumarijk een van de meest attractieve kunstwerken van de expositie. De troon, die in 1908 aan keizer *Wilhelm II* werd geschonken, en enkele andere stukken zijn nog nooit eerder uitgeleend en hebben voor het eerst, eenmalig, Berlijn verlaten.

Het Kongo-rijk uit het einde van de veertiende eeuw wordt vertegenwoor-



Masker van de Fang (Pangwe); noord-Gabon en Zuid-Cameroun

Kistje voor juwelen en medicijnen; Mangbetu, Zaïre

het volk in contact met goden en voorouders.

Het spoor van de python

In de noordwestelijke provincie van Cameroun verhaalt de ontstaansgeschiedenis van het volk van de Kom dat hun voorouders tijdens hun omzwervingen het spoor van een python volgden. Tijdens deze trek groeide het volk omdat anderen zich bij hen aansloten. De leiding kwam toe aan de nakomelingen van de vrouw, aan wie het spoor van de python op mysterieuze wijze was ge-

den jonge jongens al geïnstalleerd als Fon, maar dat was meestal geen probleem, omdat er in feite sprake was van een soort collegiaal bestuur.'

De velden van de vorst dienden als sociale verzekering. De bewoners waren verplicht van tijd tot tijd op dat land te werken, maar in tijd van nood werden deze voedselvoorraden dan ook onder de bevolking gedistribueerd. Minder in overeenstemming met onze opvattingen van sociale gerechtigheid was het recht van de Fon om beslag te leggen op de goederen van zijn onderdanen, als hij

digd door met spijkers en spiegels beladen beelden die de magische krachten belichamen om goede en kwade geesten te manipuleren. Het toenmalige rijk, dat ongeveer 2,5 miljoen inwoners telde, is beroemd om zijn voortreffelijke smeedwerk en dappere jagers en krijgers. Volgens sommigen was het rijk een tak van de oude Luba beschaving uit Zaïre, oorspronkelijk een volk van ivoorjagers dat later ook de kopermijnen in Katanga exploiteerde. Van hun koningen, die de dynastieke titel Mwara Yamvo droegen, en van die van de Kuba zijn kunstwerken te zien met weer een totaal andere benadering en uitwerking van het koningschap. Wat echter haast alle vorsten gemeen hadden, is dat zij hun positie bekleden bij de gratie van hun onderdanen. De politieke systemen waren in de kern democratisch georiënteerd.

Volgens Cyprian Fisiy telt in een aantal gevallen de persoon van de vorst zelf niet zozeer alswel het instituut. Wat bij de Fon bijvoorbeeld de nadruk heeft, is de continuïteit van de heerschappij. 'We zeggen zelfs dat een chieft nooit kan sterven. Als een chieft overlijdt, zeggen we dat hij op reis is. En als dan een nieuwe chieft is geïnstalleerd, wordt er gezegd dat de chieft is teruggekeerd van zijn reis.'

De Fon was een machtig man, maar geen alleenheerser. De macht was verdeeld over een aantal instellingen. De Fon was bijvoorbeeld niet de legeraanvoerder. Fisiy: 'En dan waren er ook de geheime genootschappen. Ze vergaderden in het paleis, maar de gewone burgers maakten hier de dienst uit, niet de leden van vorstelijke geslachten. Die genootschappen hadden een culturele functie, maar ook een taak op het gebied van politie en justitie. Ze konden mensen verbannen, bezittingen verbeurd verklaren, en doodstraffen uitspreken. Zelfs konden ze een Fon ter dood brengen, als hij zijn ambt misbruikte en zich gedroeg als een tiran. Het lidmaatschap was niet geheim, maar de beraadslagingen gebeurden in het geheim. Zodat de buitenwereld nooit zou weten wie er verantwoordelijk was voor bijvoorbeeld een doodvonnis. Vrouwen hadden hun eigen geheim genootschap, en daardoor hadden ze ook een zeker aandeel in de macht.'

Vanwege die spreiding van macht over diverse instellingen en de mogelijkheden van corrigerend optreden was er een ingebouwde rem op ongebreidelde macht. 'Er was niet één despotisch centrum, er was besluitvorming op basis van consultatie en spreiding van macht over diverse politieke, culturele en religieuze machtscentra.'

Heeft de traditionele Afrikaanse monarchie iets te bieden in de huidige debatten over democratisering en bij Afrika passende politieke systemen?

'Je moet bedenken dat deze instituties ingrijpend veranderd zijn in de koloniale tijd. De Engelsen voerden een vorm van indirect bestuur in, die de positie van de chiefs deels in tact liet. Maar chiefs kregen er een reeks nieuwe functies bij. En ze werden afhankelijk van het koloniaal gezag. Het Franse koloniale systeem had ingrijpendere gevolgen voor traditionele politieke structuren. De Fransen maakten de chiefs tot uitvoerend ambtenaar, verantwoordelijk voor tal van impopulaire maatregelen als belasting en dwangarbeid. En als ze geen chieft konden vinden, dan benoemden ze er gewoon een. Die neo-traditionele chiefs hebben nauwelijks gezag bij de bevolking.'

Stemmenbank

In de aanloop naar de onafhankelijkheid dongen politieke partijen naar de gunst van de chiefs. De vorsten werden gezien als een 'stemmenbank'; ze konden grote blokken kiezers achter de ene

tijpolitieke twisten storten. Een nieuwe tendens is dat soms de eis wordt gesteld dat een chieft een geletterd man moet zijn. Sommigen hebben zelfs een doctorsgraad. Dan willen ze allerlei modernisering doorvoeren waarvoor geen sociale basis is. En ze luisteren niet meer, ze discussiëren. Daardoor wordt hun gezag ondermijnd. Dan moeten ze de politie te hulp roepen om uitvoering van hun besluiten af te dwingen. Dat is een ernstige fout, want daarmee verliest de chieft zijn autonome machtsbasis. Hij wordt dan gezien als deel van het staatsapparaat. De mensen zeggen van hun chieft dat hij niet de hand kan bijten die hem voedt: hij kan niet de belangen van zijn onderdanen verdedigen bij de staat, want hij is afhankelijk geworden van de staat.'

'De materiële basis voor de macht van de chieft is grotendeels verdwenen. Als hoeder van de tradities en als contactpersoon met de voorvaders en de goden kan hij wel nog een belangrijke spirituele functie hebben. Maar dat wordt minder door verstedelijking en verbreiding van het onderwijs, waardoor ook het wereldbeeld van de mensen veran-

'Vooral de chiefs die afdalen in de politieke arena, hebben veel schade toegebracht aan hun ambt'

of achter de andere partij krijgen. Maar na de onafhankelijkheid, toen de nieuwe politieke elite de 'natievorming' hoog in het vaandel voerde, werden de chiefs gezien als een bedreiging. Hun machtsbasis op etnische grondslag stond haaks op het streven naar nationale integratie.

Nieuwe wetgeving ondermijnde de positie van de chiefs steeds verder: ze moesten nu instructies opvolgen van ambtenaren, vaak een jong broekje uit de stad of uit een andere streek, die weinig respect aan de dag legt voor de plaatselijke verhoudingen. Hun rechtsprekende functie hebben ze grotendeels verloren. En ze verkeren in een financiële crisis. Weliswaar ontvangen ze een mager salaris van de staat, dat hun afhankelijkheidspositie nog verder onderstreept. Maar de onderdanen betalen nauwelijks nog de traditionele heffingen en tributen. Sommige chiefs gaan in zaken, anderen storten zich in de politiek.

Fisiy: 'Vooral de chiefs die afdalen in de politieke arena hebben veel schade toegebracht aan hun ambt. Hun gezag wordt aangetast als de chiefs zich in par-

dert. Als al zijn traditionele functies wegvallen en de chieft geen eigen machtsbasis meer heeft, blijft er niet veel meer over. De chieft is dan tot hulpambtenaar geworden.'

Kings of Africa, Paleiskunst uit de koninkrijken van Centraal-Afrika.

27 juni-27 augustus 1992, MECC, Forum 100, Maastricht. 043-838437.

Speciaal voor deze expositie werd een fotoboek/catalogus samengesteld met foto's van Erik Hesmerg. Prijs f 75,-. De Nederlandse Spoorwegen bieden een speciaal trein/toegangsbiljet aan.

Op 27 juni vindt in het Mecc een culturele conferentie plaats. 29-30 juni en 1 juli: wetenschappelijk congres. Dertig Afrika-deskundigen buigen zich over het thema: de Afrikaanse monarchie en hedendaagse democratie. Hun bijdragen worden later gepubliceerd.

Tijdens de tentoonstelling worden in Maastricht tal van nevenactiviteiten georganiseerd. Voor informatie: VVV, Maastricht, 043-252121.